

b. Cündebî sika olarak nitelendirmiş, Zehebî ise hakkında olumsuz herhangi bir değerlendirme görmediğine işaret etmiş ve Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde rivayetine yer verildiğini belirtmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *eş-Tabakât: el-Mütemmim*, s. 141; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 258; İbn Mücâhid, *es-Seb'a fi'l-kurâ'ât* (nşr. Şevki Dayf), Kahire 1980, s. 59-60; İbn Hibbân, *eş-Sikât*, V, 393; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhû'r-ruvât*, III, 261; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), I, 184-186; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 101-120*, s. 256-257; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 297; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 124.

HASAN KESKİN

MÜSLİM b. HACCÂC

(مُسلم بن الحجاج)

Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc
b. Müslim el-Kuşeyrî
(ö. 261/875)

el-Câmi'u's-şâhih adlı
eseriyle tanınan muhaddis.

206'da (821-22) Nişâbur'da dünyaya geldi. 201 (816-17), 202 (817-18) ve 204 (819-20) yıllarında doğduğu da zikredilmiştir. Bir Arap kabilesi olan Benî Kuşeyr'in mevâlisinden olup doğduğu yere nisbetle Nîsâbüri diye de anılır. Bir eğitimci olan babasından ve çevredeki diğer âlimlerden faydalandığı anlaşılan Müslim on iki yaşında hadis öğrenmeye başladı. Önce Nişâbur'da *el-Muvaţta'*ın râvilerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî ile İshak b. Râhûye gibi muhaddislerden istifade etti. İki yıl sonra hacetmek üzere Hicaz'a gitti. Medine'de İsmâil b. Ebû Üveys, Mekke'de Ka'nebî, Saïd b. Mansûr ve diğer bazı âlimlerden faydalandı. 230 (845) yılından önce hadis tahsilî için seyahate çıktı. Arkadaşı ve talebesi Ahmed b. Seleme ile Basra'ya giderek Ali b. Nasr el-Cehdamî'den, oradan Belh'e geçerek Kuteybe b. Saïd'den rivayette bulundu. Ardından Bağdat'a gidip Ahmed b. Hanbel ve Ahmed b. Menî gibi âlimlerden faydalandı. Daha sonra da defalarca Bağdat'a gitti. Kûfe'de Ahmed b. Yûnus'tan hadis öğrendi; birkaç defa gittiği Rey'de *el-Câmi'u's-şâhih*'ini baştan sona kendisine okuyarak tenkitlerini aldı. Ebû Zür'a er-Râzi ve İbn Vâre ile hadis müzâkere edip onlardan rivayette bulundu. 250'den (864) önce Mısır'a geçti ve Har-mele b. Yahyâ'dan hadis rivayet etti. Gezdiği yerlerde kendilerinden faydalandığı diğer hocaları arasında İbn Nümeyr, Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Şeybe, Ebû Sevr, Ebû Hayseme Züheyr b.

Harb, Abd b. Humeyd, İbnü'l-Müsenâ, Bûndâr lakabıyla tanınan Muhammed b. Beşşâr, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî de vardır. On beş yılda kaleme aldığı *el-Câmi'u's-şâhih*'te sadece 220 hocasından rivayette bulunmuştur. Müslim'in önde gelen talebeleri arasında Ebû İsâ et-Tirmizî, İbn Huzeyme, Ebû Avâne el-İsfe-râyîni, İbn Saïd el-Hâşimî, Degûlî, İbn Ebû Hâtim, İbn Mahled el-Attâr gibi muhaddisler bulunmaktadır. İbn Halfûn, *el-Mu'lim bi-esmâ'i şüyûhî'l-Buhârî ve Müslim* adlı eserinde (bk. bibl.) Buhârî ve Müslim'in hocalarından 506 zatın rivayetleri hakkında bilgi vermiştir. Müslim b. Haccâc 25 Receb 261'de (5 Mayıs 875) Nişâbur'da vefat etti ve şehrin dışındaki Nasrâbâd Kabristanı'na defnedildi. Kabrinin ziyaretgâh olduğu belirtilmektedir.

Hocası Bûndâr o devirde dört büyük hadis hâfızı bulunduğunu söylemiş, bunların Rey'de Ebû Zür'a er-Râzi, Nişâbur'da Müslim, Semerkant'ta Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî ve Buhara'da Buhârî olduğunu belirtmiştir. Müslim, râviler hakkındaki tenkit ve değerlendirmelerine güvenilen cerh ve ta'dîl âlimlerinden biridir. Onun sika bir hadis hâfızı olduğunu söyleyen İbn Ebû Hâtim babasının Müslim hakkında "sadûk" dediğini belirtmiş, İbnü'l-Ahrem de Nişâbur'dan üç önemli kişi yetiştirdiğini, bunların Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî, Müslim b. Haccâc ve İbrâhim b. Ebû Tâlib olduğunu ifade etmiştir. Elbise veya kumaş ticareti yaptığı için "bezzâz" diye anılan ve dükkânında talebelerine hadis rivayet eden Müslim servet sahibiydi. Yardım etmeyi sevdiğinden "Nişâbur'un cömerdi" diye anılır; onu yakından tanıyanlar hayatında kimseyi çekiştirmediklerini ve incitmediğini söylerlerdi. Hocalarına karşı son derece saygılı idi. Buhârî Nişâbur'a gelince onun derin bilgisine hayran kalmış ve kendisinden hiç ayrılmamıştır. Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul etmeyen Buhârî'ye karşı bazı devlet adamları ve âlimler cephe alınca Müslim onu savunmuştur. Hocası Zühî'nin bir derste, "Kim Kur'an mahlûk değildir diyorsa meclisimizde bulunmasın" sözleriyle Buhârî'ye cephe aldığını gören Müslim oradan ayrılmış, Zühî'den yazdığı bütün hadisleri onun evine göndermiş ve bir daha kendisiyle görüşmemiştir (Hatîb, XIII, 103). Hem Zühî'den hem Buhârî'den çok faydalanan Müslim, hocaları arasındaki anlaşmazlıkta Buhârî'nin tarafını tutmakla beraber *el-Câmi'u's-şâhih*'inde her iki hocasından da rivayette bulunmamıştır. Müslim'in Zühî ile anlaşmazlığa düşmesinin ilim çevrele-

rinde pek uygun karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim hadis hâfızı Ebû Kureys, Ebû Zür'a'ya Müslim'i kastederek, "Bu zat 4000 sahih hadisi bir araya getirdi" dediğinde Ebû Zür'a, "Geri kalan sahihleri niye toplamamış?" diyerek tepki göstermiş, Müslim'i hocası Zühî'ye ters düştüğü için eleştirmiştir (Zehebî, XII, 570-571). Müslim'in diğer ehl-i hadis gibi Selef akidesini benimsediği, İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine meyli bulunmakla beraber fıkıh mezheplerinden hiçbirine mensup olmadığı bilinmektedir. Onun daha çok Şâfiî olarak tanınması, muhtemelen *el-Câmi'u's-şâhih*'in bab başlıklarını tertip ederken Nevevî'nin kendi mezhebinin bazı görüşlerini yansıtmış olması sebebiyledir.

Eserleri. 1. *el-Câmi'u's-şâhih**. *Şâhih-i Müslim* diye de bilinen eser sahih hadislerden tekrarlariyle birlikte 12.000 (farklı sayımlara göre 7275 veya 7582), tekrarsız 4000 (veya 3033) hadisi ihtiva etmektedir. En belirgin özelliği, bir hadisin güvenilir rivayetlerinin tamamını çeşitli senedlerle bir araya getirmesidir. *Şâhih-i Buhârî* ile birlikte Kur'an-ı Kerim'den sonra en güvenilir iki kaynak kabul edilmiş ve bu iki kaynak *Şâhihayn* diye anılmıştır. Üzerinde pek çok çalışma yapılmış olan eser birçok defa basılmıştır (Kalkûta 1265; Bulak 1290; nşr. Mehmed Zihni Efendi, I-VIII, İstanbul 1329-1332; nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki, I-V, Kahire 1955-1956). **2. *Kitâbü't-Temyiz***. Muhaddislerin hadis tenkidindeki metotlarını ele alan eserin bir kısmı kaybolmuş, geri kalan kısmını Muhammed Mustafâ el-A'zamî geniş bir mukaddimeyle birlikte yayımlamıştır (Riyad 1395/1976, 1402/1982, 1410). **3. *eş-Tabakât*** (*Tabakâtü't-tâbi'in*, *Tabakâtü'r-ruvât*, *Esmâ'ü'r-ri-câl*). Sahâbe ve tâbiin râvilerinden 2246 kişinin Medineliler, Mekkeliler, Küfeliler, Basralılar, Şamlılar (Suriyeliler) ve Mısırlılar sıralamasına göre dizildiği eser Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan b. Mahmûd b. Selmân tarafından neşredilmiştir (Riyad 1411/1991). **4. *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ'*** (*el-Esmâ' ve'l-künâ*, *el-Esmâ' ve'l-künâ*, *el-Künâ*). Rivayet zincirinde isimleriyle tanınan râvilerin bazı senedlerde künyeleriyle anılması veya künyeleriyle bilindiği halde isimleriyle zikredilmesi yüzünden ortaya çıkan karışıklığı gidermek amacıyla yazılan eserin Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye'de bulunan nüshasını Mutâ' et-Tarâbişî geniş bir mukaddimeyle birlikte tipkibasım olarak yayımlamış (Dimaşk 1404/1984), Abdürrahim Muhammed el-Kâşgarî bunun üzerinde yüksek lisans çalışması yaptıktan son-

MÜSLİM b. HACCÂC

ra (1400, el-Câmiatü'l-İslâmiyye ed-dirâsâtü'l-ulyâ) eseri neşretmiştir (I-II, Medine 1404/1984). 5. *el-Münferidât ve'l-vuḥdân (el-Efrâd)*. Kendilerinden sadece bir râvinin rivayette bulunduğu bazı sahâbe veya tâbiin râvileriyle ilgili olan bu küçük çaplı eser Buhârî'nin *ed-Du'afâ'ü's-şagîr* ve Nesâî'nin *ed-Du'afâ' ve'l-metrükûn*'ü ile birlikte yayımlanmış (Agra 1323; Haydarâbâd 1325), eser üzerinde Hüseyin Ali Hasan Battî yüksek lisans çalışması yapmış (1404, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye külliyyetü usûli'd-dîn), Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî ve Saîd b. Besyûnî Zağîül tarafından da neşredilmiştir (Beyrut 1988). Müslim'in *el-Evhâd, el-Vuḥdân ve Men leyse lehü illâ râvin vâhid* adlarıyla anılan eserleri de muhtemelen bu kitaptır. 6. *Ricâlü 'Urve b. ez-Zübeyr ve cemâ'atün mine't-tâbi'in ve ğayrihim*. Eserin Hatîb el-Bağdâdî'nin hatıyyla olan Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye'deki nüshasını (Mecmua, nr. 55, vr. 140-147) Süheyne eş-Şihâbî tıpkıbasım olarak yayımlamıştır (MMADm., LIV/1-2 [1979], s. 107-145). 7. *el-Müsnedü'l-kebir 'ale'r-ricâl ('alâ esmâ'î'r-ricâl, 'ale's-şahâbe)*. Günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen eseri Ebû Avâne el-İsferâyîni'nin ihtisar ettiği belirtilmekte (Kays Âl-i Kays, II/1, s. 235), *Muḥtaşaru Ebî 'Avâne* adlı çalışmanın (DİA, X, 100) bu eser olduğu anlaşılmaktadır. 8. *İntihâbü Müslim 'alâ Ebî Ahmed el-Ferrâ'*. Müslim'in, hocası Ahmed el-Ferrâ'nın rivayetlerinden seçip derlediği bu çalışmayı İbn Hacer el-Askalânî kendi hocalarından okumuş ve eserin rivayeti hakkında bilgi vermiştir (*el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 333).

Müslim'in günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen diğer eserleri de şunlardır: *el-Akrân, el-Câmi' u'l-kebir 'ale'l-ebvâb (el-Câmi' 'ale'l-ebvâb), Efrâdüş-Şâmiyyine mine'l-ḥadis 'an Resûlillâh, el-Evhâd, Evhâmü'l-muḥaddişin, Evlâdü's-şahâbe ve men ba'dehüm mine'l-muḥaddişin, el-İhve ve'l-eḥavât, el-'İlel ('İlel'l-ḥadis), el-İntihâ' bi-ühûbi (cülûdi)'s-sibâ', Kitâbü (Kitâbü ḥadîsi) 'Amr b. Şu'ayb, Ma'mer b. Râşid'in bazı rivayetlerini tenkit ettiği Kitâbü'l-Ma'mer, Ma'rifetü ruvâtî'l-aḥbâr (Kitâbü'l-Ma'rif), Meşâyihu Mâlik (Müsnedü ḥadîsi Mâlik), Meşâyihu's-Sevrî, Meşâyihu Şu'be (son üç eser Ma'rifetü [Tesmiyetü] şüyühî Mâlik ve Süfyân ve Şu'be adıyla da anılmaktadır.), el-Muḥadramün, el-Müfred, cerh ve ta'dîle dair Ruvâtü'l-İtibâr, Sü'âlâtühü Ahmed b. Hanbel (es-Sü'âlât 'an Ahmed b. Hanbel), et-Târîh, Tafzîlü's-*

sünen (Tafzîlü'l-ḥadis 'an Resûlillâh şalallâhu 'aleyhi ve sellem), et-Târîh, Zikru evlâdi'l-Hüseyn.

Müslim b. Haccâc'ın hayatı ve *el-Câmi' u's-şahîh*'in metodu üzerinde müstakil çalışmalar yapılmıştır. Mahmûd Fâhürî'nin *el-İmâm Müslim b. Haccâc* (Beyrut-Halep 1399/1979, 1405), Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân'ın *el-İmâm Müslim b. Haccâc şâhibü'l-Müsnedi's-şahîh ve muḥaddişü'l-İslâmi'l-kebir* (Dimaşk 1414/1994) ve *el-İmâm Müslim b. Haccâc ve menhecühü fi's-Şahîh ve eserühü fi 'ilmi'l-ḥadis* (I-II, Riyad 1417/1996), Hamza Abdullah el-Milibârî'nin *'Abkariyyetü'l-İmâm Müslim fi tertibi eḥadîsi Müsnedihî's-şahîh* (1418/1997), Muhammed Abdurrahman Tavâlibe'nin *el-İmâm Müslim ve Menhecühü fi Şahîhihi* (Amman 1421/2000) bunlardan bazılarıdır. İbn Hacer el-Askalânî *'Avâlî Müslim: Erba'üne ḥadis müntekât min Şahîhi Müslim (el-Erba'üne'l-âliye li-Müslim 'ale'l-Buḥârî fi Şahîhayhimâ)* adlı eserinde *Şahîh-ı Müslim*'deki doksan beş hadise yönelttiği tenkitleri ve Kâdî İyâz, Nevevî ve İbn Hacer el-Askalânî gibi muhaddislerin bu tenkitlere verdikleri cevapları *Beyne'l-imâmeyn Müslim ve'd-Dâreḳutnî* adlı yüksek lisans tezinde incelemiştir (1396/1976, Câmiatü Ümmi'l-kurâ ed-dirâsâtü'l-ulyâ), daha sonra bu çalışmasını yayımlamıştır (Riyad 1420/2000).

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim b. Haccâc, *et-Tabakât* (nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan b. Mahmûd b. Selmân), Riyad 1411/1991, neşredenin girişi, s. 93-136; a.mlf., *Kitâbü'l-Temyiz* (nşr. Muhammed Mustafa el-Azamî), Riyad 1402/1982, neşredenin girişi, s. 151-158; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 29; XIII, 100-104; İbn Halfün, *el-Mu'lim bi-esmâ'î şüyühî'l-Buḥârî ve Müslim* (nşr. Ebû Abdurrahman Âdil b. Sa'd), Beyrut 1421/2000; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XII, 557-580; a.mlf., *Terâcimü'l-e'immeti'l-ki-bâr aḥşâbi's-sünen ve'l-âşâr* (nşr. Fehmî Sa'd), Beyrut 1413/1993, s. 137-147; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, X, 126-128; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-müfehres* (nşr. M. Şekkür el-Meyâdîni), Beyrut 1418/1998, s. 159-160, 174, 333; *Keşfü'z-zunûn*, I, 175, 202, 485, 555; II, 1099, 1159, 1160, 1387, 1399, 1405, 1453, 1464, 1469; Brockelmann, *GAL*, I, 166-168; *Suppl.*, I, 265-266; Sezgin, *GAS* (Ar.), I/1, s. 263-277; Mahmûd Fâhürî, *el-İmâm Müslim b. Haccâc*, Beyrut-Halep 1399/1979; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyûn*, II/1, s.

218-237; Cezzâr, *Medâhilü'l-mü'ellifin*, I, 104; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, V, 97-100; Meşhûr Hasan Mahmûd Selmân, *el-İmâm Müslim b. el-Haccâc*, Dimaşk 1414/1994; Muhammed Abdurrahman Tavâlibe, *el-İmâm Müslim ve Menhecühü fi Şahîhih*, Amman 1421/2000, s. 5-99; Abdünnebi Fâzil, "et-Ta'rif bi'l-İmâm Müslim ve bi'l-kaḍâye'l-ke'lâmiyye fi Şahîhih", *Mecelle-tü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-ülûmi'l-insâniyye bi-Fâs*, sy. 7 (aded hâs bi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye), Dâribeyzâ 1412/1991, s. 257-285; İdrîs Hammâdî, "Mevkîfü'l-İmâm Müslim mine'l-ḥuşûme beyne'l-muḥaddişin ve ehli'r-re'y", a.e., s. 287-337; A. J. Wensinck, "Müslim", *İA*, VIII, 821-822; G. H. A. Juynboll, "Muslim b. Ḥağdjadî", *Et* (Fr.), VII, 691-693; Mücteba Uğur, "Ebû Avâne el-İsferâyîni", *DİA*, X, 100. M. YAŞAR KANDEMİR

MÜSLİM b. KUREYŞ

(مسلم بن قريش)

Ebû'l-Mekârim Şerefüddeve Müslim b. Kureyş b. Bedrân el-Ukaylî (ö. 478/1085)

Ukaylî emîri
(1061-1085).

23 Receb 432'de (29 Mart 1041) doğdu. Ukaylî Emîri Kureyş b. Bedrân'ın oğludur. Şii olan Kureyş bölgesindeki birçok emîr gibi Mısır'daki Fâtımî halifeliğine bağlıydı. Bu bağlılığı dolayısıyla Selçuklular'a tâbi olmasına rağmen Tuğrul Bey'in Bağdat seferi sırasında Fâtımî hilâfeti adına hareket eden Arslan Besâsîri'ye katılmakta tereddüt etmemişti. Müslim babasının ölümünden sonra onun yerine geçti.

Abbâsî Halifesi Kâim - Biernillâh, 455 (1063) yılında Tuğrul Bey'in ölümü üzerine onun adına okunan hutbeye son verdi. Ardından Şii emirlerini yanına çekerek Fâtımîler'e karşı yeni bir güç dengesi kurmak amacıyla Irak'ın bir kısmı Şii olan Arap ve Kürt emirlerini Bağdat'a davet etti. Davetliler arasında Bağdat'a gelen Müslim bu durumu nüfuzunu güçlendirmek için bir vesile olarak gördü. Selçuklu hükümet sarayını işgal edip onların bıraktığı boşluğu doldurmaya teşebbüs etti, hatta Bağdat'ı istilâ etmeyi düşündü. Ancak daha sonra vazgeçti. Müslim şehirden ayrılırken etrafı yağmalayınca diğer emirler halifenin emriyle ona karşı savaş hazırlıklarına giriştiler. Müslim onlarla baş edemeyeceğini anlayıp özür diledi. Halife Müslim'i affetti ve bir elçi ile hil'at göndererek elinde bulundurduğu yerlerdeki hâkimiyetini tasdik ettiğini kendisine bildirdi. Müslim böylece Fâtımî halifesinin müttefikliğinden çıkarılmış oldu.

Yeni Selçuklu sultanı Alparslan da aynı dengeleri gözeterek Hemedan'da huzuru-